

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (2): 1520/1547

Tek Parti Döneminde Kayyım Uygulamaları

Trustee Enforcements in Single Party Period

Resul KÖSE

Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

Lecturer PhD, University of Health Sciences Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution

resul.kose@sbu.edu.tr/ resul_kose80@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4658-6778

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.06.2020
Yayın Tarihi / Published	: 23.06.2020
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: KÖSE, R . (2020). Tek Parti Döneminde Kayyım Uygulamaları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (2) , 1520-1547 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/726833>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Tek Parti Döneminde Kayyım Uygulamaları

Öz

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimseye kayyım denilmektedir. Türkiye'de 2016 yılında çıkarılan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye göre merkezi yönetim tarafından lüzumlu hallerde belediye başkanlarının yerine vali ya da kaymakamlar, kayyım olarak atanmaya başlamıştır. Ancak bu uygulama Türk idare tarihinde ilk kez görülen bir durum değildir. Bu çalışmada Tek Parti Dönemi'nde 1930 ile 1948 yılları arasındaki kayyım uygulamaları konusu işlenmiştir. Bu dönemde ülke genelinde 109 belediyeye çeşitli sebeplerle kayyım ataması yapılmıştı. Atanan bu belediyelerin 90'ı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki belediyeler, geriye kalan 19 belediye ise Batı vilayetlerindeki belediyeler idi. Çalışmada arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan istifade edilmiştir.

Özet

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde Hükûmet ve devletin varlığına yönelik yaşanan darbe girişiminin ardından ülkede yönetim düzeyinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Hükümetin hayata geçirdiği hukuki düzenlemelerden belediyeler de nasibini almıştır. Bu düzenlemelerin temelinde olağanüstü hal ilanı yer almaktadır. T.C. Anayasasının 120. maddesine göre *"şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle olağanüstü hâl"*, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilebilmektedir. İşte bu bağlamda *"20.07.2016 tarihli ve 2016/9064 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ülke genelinde 21.07.2016'da Olağanüstü Hal ilan edilmişti. Bu dönemde yayımlanan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 38. maddesiyle belediye başkanlarının terör örgütleri ile irtibatlı olması durumunda görevlerinden uzaklaştırılması ve yerlerine belediye başkanı görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı.*

İşte bu düzenleme sonrasında birçok belediye başkanlığına vali ve kaymakamlar kayyım olarak atanmıştır. Bu atamaların çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerindeki belediyeler olmuştur. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 3 Mart 2019 tarihli *"Belediyelerdeki Kayyum Sistemi ve Mevcut Durum Raporu"*na göre bu dönemde bölücü terör örgütü PKK ile iltisaklı, irtibatlı 94 belediye başkanı görevden alınarak yerlerine belediye başkan vekilleri görevlendirilmişti. Bu atamalar 2019 yerel seçimleri sonrasında da devam etmiştir.

Bu uygulamanın temeli tek parti dönemindeki 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu'na dayanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tek Parti Dönemi'nde 109 belediyeye kayyım ataması yapılmıştı. Bu atamalardan 90'ı Doğu ve Güneydoğu vilayetleri belediyeleri idi.

Tek Parti Dönemi'nde 1930 yılından itibaren 109 belediye başkanı yerine vali ya da kaymakamlar kayyım olarak atanmıştır. Bu verilen sayının çoğunluğu ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetleri belediyeleridir. Atanan 109 belediyeden 90'ı Doğu ve Güneydoğu'daki belediyeler iken geriye kalan 19 belediye ise yurdun diğer bölgelerindeki belediyeler olmuştur.

Yapılan atamalarda birden fazla gerekçe etkili olmuştu. Bu gerekçelerden kanaatimizce en önemlisi, bölgede güvenlik ve asayişin en üst düzeyde sağlanmak istenmesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren türlü iç ve dış etkenlerin sebep olduğu birtakım olaylar, toplumun huzurunu ve devletin otoritesini sarsmıştı. İşte bu sebeple devlet, dönem boyunca takip ettiği diğer bazı politikalarına ek olarak bölgedeki mahalli idareler üzerindeki otoritesini merkezden atadığı kişiler sayesinde daha güçlü tutacak kayyım idareleri ortaya çıkarmıştır. Yapılan atamalarda 1930 yılında birçok belediyeye birden kayyım ataması yapılması ve bu atamaların daha sonra 1947 ve 1948 yıllarında toptan kaldırılması bizim bu iddiamızı doğrular niteliktedir. Zira kayyım atamalarının başladığı 1930 yılındaki ilk atamada 42 belediyeye tek bir kararnameyle yapılan atama, Ağrı isyanlarının bastırılmasından sadece bir ay sonra yaşanan bir durumdu. 1947 ve 1948 yılları ise özellikle Tunceli Kanunu'nun artık yürürlükten kaldırıldığı ve bölgede asayiş ve güvenliğin büyük ölçüde sağlandığı yıllar olmuştu. İşte bu sebeple kayyım atamalarında gerekçenin daha çok güvenlik ve asayişin bölgede sağlanmak istenmesi olarak ifade edebiliriz. Yani bir anlamda bu hedefe ulaşmak, devletin bölgedeki nüfuzunu istenilen seviyede tutmak merkezin atadığı görevliler sayesinde daha kolay olabilecekti. Kayyım atamalarında özellikle Doğu belediyelerinde karşımıza çıkan bir diğer sebep ise bölgenin geliştirilmek istenmesiydi. Bu hedefe merkez-taşra koordinasyonunu sağlayacak kişilerle daha kısa sürede ulaşılabileceği düşünülüdü. Ayrıca kayyım atamalarında bir bölgede belediye başkanlığı vazifesini ifa edecek kimsenin olmaması ya da bir yerin yeni belediyelik olması gibi durumlar da başkanlık görevinin vali ya da kaymakamlara verilmesi gerekçeleri arasında yer almıştır.

Kayyım atamaları tek parti döneminde ilk kez 1930 yılında başlamıştı. Son verilmesi ise 1948 yılını bulmuştu. Kayyım tarzı idarelerin varlığına son verilmesinin elbette ki birçok sebebi vardır. Bunlar; ülkenin II. Dünya Savaşı'nın ardından gelen iç ve dış talepler doğrultusunda Doğu'da partili hayatın yeniden başlaması, çok partili hayata geçilmesi ve yeni kurulan Demokrat Partinin Doğu'da örgütlenmek istemesi, CHP'nin 7. Kurultayında politikalar değiştirmesi ve bölgede asayişin büyük ölçüde sağlanması şeklinde sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Kanun Hükmünde Kararname, Tek Parti Dönemi, Kayyım atamaları, Doğu ve Güneydoğu vilayetleri, merkezi otorite

Trustee Enforcements in Single Party Period

Abstract

According to the Turkish Language Association dictionary, anyone assigned to do a certain job is called trustee. In Turkey, according to 674 of legislative decree no that was made in 2016; In cases of necessity by the central government, governors or district governors started to be appointed as trustees instead of mayors. However, this enforcement is not the first time seen in the history of Turkish administration. In this study, the subject of trustees enforcements was discussed between 1930 and 1948 in the Single Party Period. During this period, trustees were appointed to 109 municipalities across the country for various reasons. 90 of these appointed municipalities were the ones in the Eastern and Southeastern Anatolia regions, and the remaining 19 municipalities were those in Western provinces. Archive documents and other sources were used in the study.

Summary

After the coup attempt against the existence of the government and the state in July the 15 th 2016 ,some changes occurred at the level of administration in the country.Municipalities also got their share from the legal regulations implemented by the government. On the basis of this regulation there is the state of emergency. According to Article 120 of the T.R Constitution, "the state of emergency due to the widespread of violent incidents and serious deterioration of public order" can be announced by the Council of Ministers, chaired by the President. In this context, the State of Emergency was declared on 21.07.2016 throughout the country with the decision of the Council of Ministers dated 20.07.2016 and numbered 2016/9064. With Article 38 of the Decree Law (DL) No. 674 published in this period, it was decided that the mayors should be removed from their duties and assigned a mayor to their positions if they are in contact with terrorist organizations. After this arrangement, governors and district governors were appointed as trustees to many mayors. The majority of these appointments took place in municipalities in Eastern and Southeastern Anatolian provinces. According to the "Trustees System and Current Situation Report in Municipalities" dated March 3, 2019, prepared by the Ministry of Interior, 94 mayors in connection with the separatist terrorist organization PKK were dismissed and deputy mayors were appointed. Also these appointments continued after the 2019 local elections. Actually, the trusteeship practices that are seen today are not the first applications seen in the history of Turkish administration after 2016. The basis of this practice is based on the Municipal Law No. 1580, adopted in 1930 in the single-party period. As far as we can determine, trustees had been appointed to 109 municipalities during the Single Party Period. 90 of these appointments were municipalities in the Eastern and Southeastern provinces.

In the Single Party Period, since 1930, governors or district governors were appointed as trustees instead of 109 mayors. The majority of this number is the municipalities of Eastern and Southeastern Anatolia. Of the 109 municipalities appointed, 90 are municipalities in the East and Southeast, while the remaining 19 are municipalities in other parts of the country.

More than one reason was effective in the appointments made. In our opinion, the most important of these reasons was to ensure the highest level of security and security in the region. Since the first years of the Republic, some events caused by various internal and external factors have shaken the peace of the society and the authority of the state. For this reason, in addition to some of the other policies that the state followed during the period, it had brought trustees to keep its authority over the local administrations in the region stronger thanks to the people it had assigned from the center.

The appointments made, the appointment of trustees to many municipalities in 1930, and the removal of all these appointments in 1947 and 1948, confirm our claim. For the first appointment in 1930, when the appointments of trustees began, the appointment made with a single decree to 42 municipalities was a situation that occurred only a month after the suppression of Ağrı revolts. 1947 and 1948 were the years when the Tunceli Law was abolished and the security and safety of the region were largely provided. For this reason, we can state that the reason for the appointments of trustees is more security and the safety of the public order.

In other words, achieving this goal would be easier, keeping the state's influence in the region at the desired level thanks to the officials appointed by the center. Another reason that we encountered in the appointments of trustees, especially in the Eastern municipalities, was the desire to develop the region. It was thought that this goal could be achieved in a shorter time with people who would provide better central-provincial coordination. In addition, in the appointments of trustees such as the absence of anyone to perform the duty of mayor in a region or the fact that a place is a new municipality, it was among the reasons for the presidential duty to be given to the governor or district governors. The appointments of trustees started in 1930 for the first time in a single party period. and finished in 1948. Of course there are many reasons for the ending of the existence of the trusteeship. In line with the domestic and foreign demands of the country following World War II, the resurgence of party life in the East, the realization of multi-party life, and the newly established Democratic Party's desire to organize in the East, CHP's 7th Congress, changing policies, and the providing the security largely of the region can be listed in these reasons.

Keywords: Decree Law, Single Party Period, Appointments of trustees, Eastern and Southeast provinces, central authority.

GİRİŞ

"Kayyım" kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre "belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse" demektir (Sözlük, 2019).

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminin ardından ülkede yönetim düzeyinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler belediye idarelerini de kapsamıştır. Bu düzenlemelerin temelinde olağanüstü hal ilanı yer almaktadır. Anayasasının 120. maddesine göre "şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle olağanüstü hâl", Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilebilmektedir (T.C. Resmî Gazete. 20.10.1982. Sayı: 17844). İşte bu bağlamda "20.07.2016 tarihli ve 2016/9064 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ülke genelinde 21.07.2016"da Olağanüstü Hal ilan edilmişti (T.C. Resmî Gazete, 24.07.2016, Sayı: 29780).

Bu dönemde yayımlanan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 38. maddesinde yer alan "3/7/2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 45'inci maddesine birinci fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

"Ancak, belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde 46'ncı maddedeki makamlarca belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilir" (T.C. Resmî Gazete, 1 Eylül 2016 Sayı: 29818 (2. Mükerrer)). Bu maddeye göre "belediye başkanlığına büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından görevlendirme" yapılması belirlenmişti (T.C. Resmî Gazete, 13.07.2005 Sayı: 2587)

İşte bu düzenleme sonrasında birçok belediye başkanlığına vali ve kaymakamlar kayyım olarak atanmıştır. Bu atamaların kahir ekseriyeti Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Darkot, 1955, 13-14) vilayetlerindeki belediyeler olmuştur. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 3 Mart 2019 tarihli "Belediyelerdeki Kayyum Sistemi ve Mevcut Durum Raporu"na göre bu dönemde bölücü terör örgütü PKK ile iltisaklı, irtibatlı 94 belediye başkanının görevden alınarak yerlerine belediye başkan vekilleri görevlendirilmişti (İçişleri, 2020a) Bu atamalar 2019 yerel seçimleri sonrasında da devam etmiştir (İçişleri, 2020b).

Günümüzde görülen kayyım atamaları esasında Türk idare tarihinde ilk kez 2016 yılı sonrasında olmamıştır. Bu uygulamanın temeli tek parti döneminde 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu'na dayanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tek Parti Dönemi'nde 109 belediyeye kayyım ataması yapılmıştı. Bu atamalardan 90'ı Doğu ve Güneydoğu vilayetleri belediyeleri idi. Çoğunluğun bu bölge belediyelerine yapılmasının elbette ki birçok sebebi vardı. Bu durumu anlayabilmemiz için dönem koşullarına bakmamız gerekmektedir.

Kayyım Atamalarını Doğuran Şartlar

1. Cumhuriyet Dönemi'nde Doğu İsyamları

Tek Parti Dönemi'nde türlü sebeplerle Doğu'da huzur ortamını bozan birçok isyan çıkmıştı. (Hallı, 1972) Devletin isyanların çıktığı bu bölgede hem merkezi idare hem de yerel idarelerden emin olmak için bu idareleri güvendiği kişilere teslim etmek istediğini söyleyebiliriz.

Bu isyanlardan ilki 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanı idi. İsyân devletin gözünde bağımsız bir Kürt devleti kurma hedefiyle çıkarılmıştı. (Cebesoy, 2007, s.571-572). Bu sebeple 23 Şubat 1925'te Genç, Muş, Ergani, Elâziz, Dersim, Diyarbakir, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazasında sıkıyönetim ilan edildi. (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 12.76.17). Daha sonra bu yerler arasına Malatya da dâhil edildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No:12.77.1). İsyân kısa sürede bastırılrsa da sıkıyönetim 23 Kasım 1927 tarihine kadar uygulamada kaldı (Resmî Cerîde, 27.11.1926, Sayı: 521).

Şeyh Sait isyanından sonra bölgede 1926- 1930 yılları arasında Ağrı isyanları yaşandı. 1926 yılında başlangıçta çapulculuk gibi başlayan asayiş olaylarının iç yüzünün daha sonra Kürtçülük olduğu anlaşıldı. Asilerin tedibi (edeplendirme) için 1926 ve 1927 yılında bölgeye askeri harekâtlar gerçekleştirilse de istenilen sonuç alınamadı. Asilerle daha etkin mücadele için 1928 yılında Takip Bölgesi Komutanlığı kuruldu (Hallı, 1972, s.46, 169-173, 216-229). Hoybun Cemiyetinin (Sarıay, 1996, s.213) kıskırttığı bu asilere karşı Hükûmet, 28 Aralık 1929'da tenkil (örnek olacak şekilde ceza verme) kararı aldı (Hallı, 1972, s.318-322). 7 Eylül 1930'da başlayan harekâtta asilere birçok kayıp verdirilse de asi liderlerinden birçok isim İran tarafına firar etti (*Bir Türk Subayı*, 2011, s. 108-109, 117-118).

Bölgedeki isyanların merkezlerinden biri de Sason'du. Sason, sarp bir coğrafya üzerinde ilkel hayatın yaşandığı bir yer idi. Bölge eskiden beri bu özelliklerinden dolayı suçun ve suçluların merkezi olmuştu (Eraslan, 1996, ss.65-92; Kardaş, 2016, ss.49-70). Devlet, ne zaman büyük bir sorunla uğraşsa Sason'da da hemen bir itaatsizlik baş göstermiştir. (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07, Yer No: 135 969 1). Cumhuriyet Dönemi'nde Şeyh Sait isyanıyla birlikte başlayan huzursuzluklara kesin çözüm bulabilmek için Sason'dan 1935 yılından 1938 yılı sonuna kadar 4.169 kişi Batı vilayetlerine nakledildi (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 116.805.26) 1938'de Sason ıslahat programı uygulanmaya başlandı. Programla "Ağrı gibi bir Kürtlük kalesi" olarak tanınan bu bölgede devletin gücünün istenilen seviyeye çıkartılması hedeflendi (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:116.805.21 lef 1-7).

1936 yılına kadar Dersim olarak adlandırılan Tunceli'de, eskiden beri süren isyanların kalıntıları en son 1939 yılında temizlendi. Burada çıkmış olan

onlarca isyan ya da huzursuzluğu tek bir sebebe bağlayamayız. Meseleye bu şekilde yaklaşmak yersiz ve maksatlı bir yaklaşımın ürünüdür. Bu maksatlı yaklaşımlardan en çok karşımıza çıkan sebep bu isyanların Kürt bağımsızlığı düşüncesiyle ortaya çıktığına dair görüşlerdir (Bois, 1968; Arfa, 1968; Beşikçi, 1990). Ancak mesele tarafsız bir gözle ele alındığı zaman çok yönlü olduğu görülecektir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim'de ilk ciddî askerî harekât, 1926 yılında devlete karşı mükellefiyetlerini yerine getirmeyen Koçuşağı aşireti üzerine yapılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:110 740 8; Dersim, s.171-176; Uluğ, 2011, s.52). 1930 yılında Pülümür ilçesinin bazı köyleri ve Nazimiye ilçesindeki Haydaran aşireti üzerine bir harekât düzenlendi (Ali Kemali, s.166-167). Dersim'deki asayiş vakalarının ardı arkası kesilmeyince 25 Aralık 1935'te Tunceli Kanunu çıkarıldı. Kanun'a göre Tunceli'de kor komutan rütbesinde bir zat vali ve kumandan olacaktı. Bu vali aynı zamanda teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumî Müfettişi olacaktı. Kanun'la aynı zamanda valiye diğer vilayetlerdeki hiçbir valide olmayan çok geniş yetkiler verilmişti. Örneğin vali lüzum görmesi durumunda belediye reisliği vazifesini kaymakamlara verebilecekti.

Tunceli Kanunu'nu ve başlayan ıslahat hareketi bazı aşiretlerce hoş karşılanmadı. Aşiret ağaları Seyit Rıza (Zelyut, 2013, s.248) ve Kör Seyithan'ın başkanlığında toplanarak aralarındaki husumeti kaldırıp Hükûmete karşı koymaya karar verdiler (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.07, Yer No: 111.743.13.lef 4, 6). Neticede 1937 (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 111.74.3) ve 1938 yılı (Hallı, 1972, s.429) harekâtları gerçekleştirildi. Daha sonra Tunceli'deki bazı yerler yasak bölge ilan edilirken 23 Eylül 1939 tarihine kadar buralardaki 16.500 kişi Batı vilayetlerine nakil ve iskân edildi (Köse, 2019, s.172).

2. Umumi Müfettişlikler

Tek Parti Dönemi'nde idare sistemine, bazı vilayetlerinin birleştirilerek bunların birçok vazifesini görmek üzere Umumi Müfettişlikler teşkilatı dâhil edilmişti. Bu teşkilatlar 1952 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Taşrada merkezin en üst düzeydeki teşkilatı olan bu teşekküller merkezin yereldeki otoritesini arttırma isteğinden dolayı kurulmuştu. Bu teşkilatların varlığının da kayyum tarzı idare sistemini ortaya çıkardığını ya da kayyum idarelerinin varlığını devam ettirmelerine yardımcı olduğunu söyleyebiliriz.

Şeyh Sait isyanından sonra Çankırı Mebusu Abdülhalik Bey (Renda) (Kürt Sorunu, 2011, s.1-16) ve Dâhiliye Vekili Cemil Bey'in (Uybadın) ayrı ayrı çıktıkları Doğu gezileri sonrasında (BCA, Fon Kodu: 180.9.0.0, Yer No: 8.50.1 lef 2.) Umumi Müfettişliklerin kurulumu 24.09.1925 tarihli "*Şark Islahat Planı*"nda Hükûmetçe kabul edildi (Tan, 2012, s.59-60). 5 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı Kanun'la ihtiyaç hâlinde birçok vilayette Umumi Müfettişlik teşkilatı kurmaya Hükûmet yetkili kılındı. Müfettişler bölgelerinde asayiş ve

inzibatın teminine nezaret ederken kanunların bölgelerinde uygulanmasının takip ve denetimini yapacaklardı (Resmî Cerîde, 16.07.1927, Sayı: 634).

27.11.1927'de tarihinde ise "Umumi Müfettişliklerin Vazife ve Salahiyetlerine dair Talimatname" yürürlüğe kondu. Talimatnameye göre Umumi Müfettişler bölgelerinde Hükûmetin ve tüm Vekâletlerin temsilcisi haline getirildi. Yani bir diğer deyişle Müfettişler bölgelerinde sadece emniyet ve asayiş sağlamakla görevli değillerdi. Yine Müfettişlerin görevleri arasında mıntıklarının iktisadi, sıhhi, sosyal, kültürel ihtiyaçları ve bu hususların ilerlemesi için sebep ve vesileleri hazırlamak ve bunları uygulamak da sayılmıştı. Umumi müfettişler merkezi idarenin taşradaki organlarında olduğu gibi mahallî idareler üzerinde de nezaret ve denetim yetkisine sahip kılınmıştı (Güneydoğu, s.61)

Umumi Müfettişliklerin ilki 1927 yılında Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van illerinde kuruldu. Bu yerlere daha sonra, 13.02.1929 tarihinde Bayazıt vilayeti de dâhil edildi (T.C. Resmî Gazete, 11.03. 1929, Sayı: 1140). Müfettişliğin adı 25.12.1927'de Birinci Umumi Müfettişlik olarak değiştirildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 27.70.7). İkinci Umumi Müfettişlik 1934 yılında Trakya'da kuruldu (Özmen, 1947, s.240).

Doğu vilayetlerinde Birinci Umumi Müfettişlikten başka 23.08.1935'te Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerinde Üçüncü Umumi Müfettişlik kuruldu (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 57.70.15). Yine 6 Ocak 1936'da özellikle Tunceli çevresinde idare ve inzibat işlerinin düzenlenmesi ve daha yakından denetim için Bingöl, Tunceli ve Elâziz vilayetlerinde Dördüncü Umumi Müfettişlik kuruldu (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 61.1.8). Bu yerler arasına 17.06.1937'de Erzincan dâhil edildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 76.56.4).

24.06.1947'de ise "İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerinde idari, ekonomik, tarımsal ve sosyal işlerin esaslı bir birlik içinde ahenkli olarak tanzim ve idaresi için" Beşinci Genel Müfettişlik kuruldu (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 114.41.14).

Görüldüğü üzere Tek Parti Dönemi'nde kurulan beş Umumi Müfettişliğin görev sahaları daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetleri olmuştu. Bu vilayetlerin merkeze uzak olması ve yapılacak olan diğer işlerin yanı sıra Hükûmet denetiminin buralarda daha çok hissettirilmek istenmesi Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerin üçünün de kurulumunda ortak nokta idi. Müfettişlikler 1948 yılında fiilen kaldırıldı (Koçak, 2010, s.281).

Müfettişler bölgelerinde yerel idareler üzerinde de denetim yetkisine sahipti. Bu bağlamda belediyelere merkezin kayyım ataması da aynı mantığa hizmet etmekteydi. Aşağıda örneklerini bolca göreceğimiz üzere

Müfettişler belediyelere kayyım görevlilerinin atanmasında çok etkili olmuşlardı. Müfettişlerin kayyım idareleri üzerinde ne kadar etkili olduğunu aslında Müfettişliklerin varlığına son verildiği 1948 yılında Doğu'daki tüm kayyımların da görevlerine son verilmesinden anlayabiliriz.

3. Hoybun Cemiyeti

Tek Parti Dönemi'nde Doğu'da çıkan birçok isyan ve asayiş olayının arkasında 1927 yılında kurulan Hoybun Cemiyeti vardı. Haliyle bu dönemde devletin bölgede merkezi otoritesini güçlü tutmak için uygulama safhasına koyduğu kayyım atamalarında Hoybun Cemiyetinin faaliyetlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Şeyh Sait isyanından sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı Kürtçü liderler Türkiye'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla güneydeki İngiliz ve Fransız desteğiyle (Sarıay, 1996, s.213) Türkiye karşıtı Hoybun Cemiyetini kurdular (Alakom, 2011, s.80). Cemiyet, kurulur kurulmaz hemen Türkiye karşıtı eylemlere başladı. 1929 yılına gelindiğinde, güney hudutlarından Ağrı Dağı'na kadar kol salmıştı. Bu durum Kürtlük cereyanını bir mefkûre haline getirmişti. Bu nazik durum karşısında devletin her tarafta kuvvetli ve "müteyakkız bulunma"sı gerekiyordu (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 110.17.740). Hoybun Cemiyeti üyeleri 1930 yılının Haziran ayında Kürtçü Zeylan (BCA Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1580.2.440 lef 6.) ve 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında yaşanan Ağrı isyanını çıkarmışlardı (Bir Türk Subayı, 2010, s.88-89). Hoybuncular daha sonra Dersim'de görüldü. 1934 yılında Dersimlileri Hükûmete karşı kıskırtmak için Seyit Rıza ile görüştüler (BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 115.22.803; Köse, 2019, s.147).

Cemiyetin işte bu faaliyetlerinin devletin bölgedeki idari, askeri birimlerini müteyakkız halde tutma ihtiyacından dolayı, tecrübesine ve sadakatine güvendiği isimleri belediye idaresinin başına kayyım olarak getirmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

4. Doğu Vilayetlerinde CHP Teşkilatı

1923 yılında Halk Fırkası kuruldu. Fırka diğer vilayetlerde olduğu gibi Doğu vilayetlerinde de hemen örgütlenmeye başladı (Atlı, 2014, s.49-50; Şahin, 2016, s.55). Ancak Şeyh Sait isyanının bölgede yarattığı sarsıntı yüzünden bu örgütlenme faaliyetleri uzun sürmedi. 1936 yılında ülkedeki 62 vilayetten CHF'nin teşkilatı olmayan 12 vilayetin tamamı Doğu vilayetleri idi. Bu durum 1944 yılına kadar da böyle devam etti (Doğu Sorunu, 2010, s.258; Uyar, 2012, s.221).

Bu sonuç kanaatimizce 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanı bölgenin sosyo-kültürel dinamiklerinin devlet için yeri geldiği zaman ne kadar tehlikeli olduğunu göstermesinden ileri geliyordu. Hal böyle olunca inkılaplar yerleşinceye kadar bu dinamiklerin kendilerine bir faaliyet zemini bulmaması için bölgede uzun yıllar parti teşkilatlarının kurulmasına

müsaade edilmemiştir. Hükûmet bölgede bir daha böylesine isyanların çıkmaması, devlet nüfuzunun her zaman etkin olabilmesi için mevcut parti faaliyetlerine son vermiştir. Bu bağlamda düşünecek olursak eğer devletin bölgede yerel idarelerden de emin olmak istediğini söyleyebiliriz.

5. Parti ve Devlet İşlerinin Birleştirilmesi

Tek Parti Dönemi'nde Doğu vilayetlerindeki birçok belediyeye kayyım atamalarının yapılması ya da kayyım görevlilerin uzun süre işbaşında kalmalarını kolaylaştıran bir diğer konunun da Parti ile devlet işlerinin 1936 yılında birleştirilmesi uygulaması olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kayyım atamalarında temel mantık merkezi otoriteyi güçlü tutmaktı. Parti ile devlet işlerinin birleştirilmesinde de mantık o yıllarda aynıydı.

Uygulamada, vilayetlerde parti başkanlığına vali, ilçelerde de kaymakam memur edilmişti (Bila, 1999, s 71-72; Uran, 2007, s.247-248). Bu durum Partinin 1939 yılındaki Kongresinde resmen sonlandırılmış olsa da 1944 yılına kadar devam etmişti. Özellikle Umumi Müfettişler bölgelerinde parti işlerini bu tarihe kadar yürütmüştü (Uyar, 2012, s.88).

Kayyım Atamaları

1. 1930 Belediye Kanunu

İdarenin teşkilatlanmasında iki sistem uygulanmaktadır. Bunlar merkezden ve yerinden yönetim organlarıdır. Merkezden yönetim ilkesi, yürütülen işlemlerin tek merkezden yönetilmesi olarak karakterize edilebilir. Yerinden yönetim ilkesi, kamu hizmetlerinin merkezi otorite haricinde teşkilatlanması ve merkezi idarenin hiyerarşisine tâbi olmadan ayrı tüzel kişiliğe sahip idarelerce yürütülmesi olarak tarif edilmektedir. Bu bağlamda yer bakımından yerinden yönetim kuruluşları; il özel idareleri, belediyeler ve köyler olarak anayasada tanımlanmıştır (Atay, 2006, s.104-111; Gözübüyük ve Tan, 2016, s.144-159).

Osmanlıdan kalma 1877 yılında çıkarılan kanun hükümleri belediyelerin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı (TBMM 85 Nolu Komisyon Raporu, s. 21). Cumhuriyet Dönemi'nde belediyelerin idaresine yönelik ilk düzenleme 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu olmuştur. Biz burada Kanun'un yalnızca çalışma konumuzu ilgilendiren, kayyım atamalarının dayandırıldığı maddeye bakacağız. Bu hüküm Kanun'un 94. maddesinde yer almıştı. Kanun tasarısı 06.03.1929'da Meclis'e verilmişti. Tasarıda taşra belediyelerine şekil veren 1877 tarihli vilayet belediye kanunu ile belediye meclislerinin mevcut durumda etkili bir denetimden uzak olduğu ifade edilmişti (TBMM 85 Nolu, s.3). Meclis tasarısı usulen Dâhiliye Encümenine havale etti. Encümenin 28.05.1929 tarihli raporunda, Kanun'un 94. maddesinin B fıkrasında: *"reislik vazifesini ifa edecek derecede tahsil görmüş*

hemşehirlere henüz malik olmayan memleketimizin şarkındaki belediyeler” şeklinde kayyım ataması yapılacak yerler için bir tanımlama ve değerlendirme yapılmıştı. Reislik vazifesi, mahallinde verilecek kimse bulunamaması durumunda belediyelerin de mali imkânları dışarıdan birisinin getirilmesine müsaade etmediği için vali ve kaymakamlara verilecekti (TBMM 85 Nolu, s.28-29).

Görüldüğü üzere çıkarılacak Kanun metninde yer almasa da tasarıda bu madde ile reislik vazifesini Doğu vilayetlerinde görece kimse olmadığı için kayyım atamalarının yapılacağı, düşünce olarak ortaya konulmuştu. Kanun çıktıktan sonra sadece Doğu değil ihtiyaç duyulan tüm belediyelere bu hükme dayanarak atamalar yapılacaktı. Bununla birlikte atamalarda tek sebep de bu olmayacaktı.

Kanun tasarısı Meclis'te 20 Mart 1930 tarihinde müzakereye açıldı. Kanun'un geneli üzerine yapılan müzakerede Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, tüm kamu kurumlarında devletin denetim yetkisinin olmasını kabulde birlikte Dâhiliye Vekili ya da valilerin Kanun'la belediye başkanlarını çok rahat bir şekilde görevden alabilme yetkisine sahip olabilmesine karşı çıkmıştı. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ağaoğlu Ahmet Bey'in endişe ve eleştirilerine cevap vermişti. O'na göre devlet belediye işlerinde sahip olmadığı denetim yetkisine bu Kanun'la sahip olacaktı. Daha sonra Kanun'un maddeleri görüşülürken 94. madde üzerinde enteresan bir şekilde hiçbir vekil söz istememiş, madde doğrudan oylamaya sunulmuş kabul edilmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 17, İçtima 3, s.26-28, 120).

94. madde şu şekilde idi:

"A- Ankara belediye reisi Dâhiliye vekâletinin intihap ve inhası ve Reisicumhurun tasdikile,

B- İcra vekilleri heyetince görülecek lüzum üzerine tespit edilecek bazı beldelerden vilâyet merkezi olanların belediye reisleri Dâhiliye vekâletince,

C- Vilâyet merkezi olmayan yerlerin belediye reisleri mensup oldukları vilâyet valileri tarafından nasbolunur ve reislikten çıkarılabilirler.

D- Bu gibi belediyelerde ve Ankara'da reislik Dâhiliye Vekâletinin inhası ve Reisicumhurun tasdikiyle vali veya kaymakamların uhdesine tevdi olunabilir."

Kanun'la kayyım atamaları resmiyet kazanırken Ankara Belediye Başkanının bile lüzumu halinde doğrudan Dâhiliye Vekilinin önerisiyle atanabildiğini görüyoruz.

2. Kayyım Atamaları

Hükûmet lüzum görmesi halinde 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 94. maddesine göre belediye başkanlıklarına vali ya da kaymakamları kayyım olarak atayabilecekti (T.C. Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı: 1471).

Kanun'un kabulünden çok kısa bir süre birçok belediyeye kayyım ataması yapılmıştı. Kanun maddesinde "görülecek lüzum üzerine" diye muğlak bir ifade kullanılmıştı. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Dâhiliye Encümeninin hazırladığı raporda bu kanun maddesinin özellikle Doğu vilayetlerinde belediye başkanlığı vazifesini görece kimsenin olmaması durumuna bağlanması her ne kadar gerekçe olarak düşünülmüş olsa da Kanun'daki muğlak ifade, Hükûmete çok rahatlıkla bir belediye başkanının yerine bir kayyımı atayabilmesine imkân tanımaktaydı.

Uygulamaya baktığımızda kayyım atamalarının Doğu vilayetlerinde daha çok güvenlik ve asayiş gerekçeleriyle yapıldığını söyleyebiliriz. Devrin ve bölgenin içinden geçtiği koşulları düşündüğümüzde bu atamalar bölgede devletin asayişini sağlama, merkezi otoriteyi güçlü tutma kaygısından ileri gelmekteydi. Bu noktada bölgede o yıllarda kendisine şeyh, seyit adı verilen dini önderlerin ya da ağa, reis vs. diye farklı isimlendirmelerle etkili olan aşiret liderlerinin toplum üzerinde çok etkili olduğu sosyo-kültürel yapı göz önünde bulundurulmalıdır. Böylelikle devletin yapmış olduğu bu atamalarda mantığın tam olarak ne olduğu daha iyi anlaşılabilir. Çünkü toplum üzerinde çok etkili olan bu insanların bir şekilde seçim yoluyla işbaşına gelmesi aynen genel seçimlerde olduğu gibi belediye seçimlerinde de çok kolay olabilmekteydi. Bu da eğer o kişinin farklı gerekçelerle devlet ve millet aleyhtarı bir tutum sergilemesi durumunda her ne kadar demokrasiye ters bir durum olsa da devlet, o kişiyi işbaşında tutmak istememiştir.

Kayyım atamalarında sebep ağırlıklı olarak Hükûmetin merkezi otoritesini bölgede güçlü tutmak, muhtemel asayiş olaylarına fırsat vermemek olsa da aşağıda örnekleriyle vereceğimiz üzere farklı gerekçelerle de kayyım atamaları yapılmıştır.

İlk uygulama 1930 yılında merkezi Ağrı olan ancak Doğu'nun birçok noktasında çıkan isyanların bastırılmasından hemen sonra bölgedeki birçok belediye başkanlığına vali ve kaymakamların atanması ile başlamıştı. Hatırlanacağı üzere 1930 yılı Eylül ayında Ağrı isyanı bastırılmıştı.

Bölgede isyan bastırılrsa da bu isyana sebebiyet veren kişiler tamamen ortadan kaldırılamamıştı. Aslında isyanın fikri altyapısı dışarıdan kaynaklı ve destekli olduğu için bunun ortadan kaldırılması istense de pek mümkün olamazdı. İşte bu sebeple Hükûmetin bu türden teşebbüslere karşı daima uyanık ve tedbirli olması gerekiyordu. Devlet nüfuzunun bölgede görev yapan en üst düzey amirden en alt düzeyde çalışan kişiye kadar herkes

üzerinde fazlasıyla hissedilmesi arzu edilmekteydi. Çünkü görev yapan kişinin görevinde sergileyeceği bir zafiyet ya da görevini bölgenin sosyo-kültürel koşulları ya da sınırın karşı tarafındaki fikirlerden etkilenerek suistimal etmesi istenmeyen olaylara sebebiyet verebilirdi. İşte bu sebeple Hükûmet, Ağrı isyanlarından hemen sonra Doğu vilayetlerindeki bazı belediyelerin başına vali ya da kaymakamların kayyım olarak atanmasını uygun görmüştü.

Atamalar, Ağrı isyanının bastırılmasından hemen bir ay sonra yapılmıştı. 22.10.1930'da 10099 sayılı Kararname ile Bayazıt ve Hakkâri vilayet merkezleri belediye reisliklerinin valiler; Silvan, Lice, Kulp, Muradiye, Saray, Başkale, Şitak (Çatak), Gevaş, Palu, Mazgirt, Keban, Pertek, Baskil, Nazimiye, Hozat, Diyadin, Tuzluca, Eleşkirt, Tutak, Suruç, Siverek, Viranşehir, Yaylak, Hilvan, Harran, Şırnak, Garzan, Şirvan, Eruh, Pervari, Sason, Malazgirt, Genç, Çapakçur, Mutki, Bulanık, Varto, Gevar (Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Beytüşşebap kazaları belediye reisliklerinin de kaymakamlar uhdesine verilmesi kararlaştırılmıştı (BCA Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 14.69.3; Köse, 2019, s.230).

Görülüyor ki tek kararname ile ikisi vilayet olmak üzere toplamda 42 belediye başkanlığına kayyım ataması yapılmıştır. Bu atamaların hepsi Doğu belediyelerine yapılmıştı. Bu kararın gerekçesi Kararname'de belirtilmemişti. Ancak kararın isyanın hemen sonrasında özellikle geçmişte yaşanmış Şeyh Sait, Sason, Ağrı ve Dersim isyan sahaları ağırlıklı olarak ve de birçok yer için alınması ne sebeple alındığını bizlere tahmin ettirmekteydi. Hükûmet, isyan bastırılmış olsa da bölgede tehdidin devam ettiğini düşünüyordu. Bu sebeple atamaların bu düşünceler doğrultusunda yapıldığını söyleyebiliriz.

Atama işlemi 12 Kasım'da Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi (T.C. Resmî Gazete, 12.11.1930, Sayı: 1645). Bu atamaya basın çok fazla ilgili göstermemişti. Adeta olağan devlet işlerindeki rutin bir uygulama olarak görülmüştü. 17 Kasım 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde kayyım ataması haberi "*Belediye reisiği de yapacak vali ve kaymakamlar*" şeklinde gazetenin 4. sayfasının sağ en alt köşesinde çok küçük bir kutucukta yer almıştı. Bu bilgilendirme, kayyım idareciler tarafından yönetilecek olan belediyeler tek tek sayılmış ancak bu duruma dair ayrıca herhangi bir ayrıntılı bilgi ya da yorumu yer verilmemişti (Cumhuriyet, 17.11.1930).

Hükûmetin asayiş sağlama kaygısıyla belediyelere kayyım atamaları sonraki aylarda da devam etmişti. 23.11.1930'da 10274 sayılı Kararname ile Mardin vilayetinin Nusaybin, Midyat, Savur, Koçhisar (Kızıltepe), Derik ve Gercüş kazalarına (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 15.77.18.) kayyımlar atanmıştı. Yine 01.02.1931'de 10553 sayılı Kararname ile Elâziz'in Ovacık belediyesine kayyım atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 17.5.18). 25.03.1931'de 10853 sayılı Kararname ile Urfa ili Birecik kazasına kayyım atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 18.20.18). Bu kararın da gerekçesi yine daha önceki kararnamelerde olduğu gibi belirtilmemişti. Yine

20.02.1932'de 12288 sayılı Kararname ile Van, Erçiş, Ahlat, Siirt ve Beşiri belediye başkanlıklarına kayyımlar atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.27, Yer No: 26.11.5). Atamalar daha sonraki tarihlerde de devam etmişti. 21.11.1932'de 13509 sayılı Kararname ile Elâziz'in Çemişgezek ve Maden belediyelerine kayyımlar atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 32.72.5). 23.10.1933'te 15109 sayılı Kararname ile Muş Belediye Başkanlığı görevi valiye verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 40.74.8) 03.02.1935'te 2/1945 sayılı Kararname ile Mardin Belediye Başkanlığına vali kayyım olarak atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.20.3) 05.08.1935'te 3085 sayılı Kararname ile Kars'ın Ardahan Belediyesine kayyım atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 57.65.1) 1936 yılında yeni kurulan Hakkâri Belediyesiyle, Şemdinli, Gürpınar, Hizan, Kotun, Bismil ve Eğil kazaları belediyelerinin vali ve kaymakamlar uhdesine verilmesi Birinci Umumi Müfettişlikten istenmişti. Bu istek 10.03.1936'da 2/4176 sayılı Kararname ile kabul edildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 62.49.1). Yine 04.05.1936'da 2/4494 sayılı Kararname ile Doğubayazıt ve Patnos Belediyelerine Üçüncü Umumi Müfettişliğin isteği üzerine kaymakamlar kayyım olarak atandı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 64.34.1) 01.04.1937'de 2/6295 sayılı Kararname ile Erzurum'un Tortum Belediye Başkanlığı görevi kaymakama verildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 73.25.20). 28.09.1937'de 2/7446 sayılı Kararname ile Van'ın Gürpınar Belediye Başkanlığı görevi kaymakama verildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 79.82.15) 14.02.1941'de 15190 sayılı Kararname ile Erzurum'un Karayazı ilçesi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.11.5), 26.03.1941'de 15470 sayılı Kararname ile Diyarbakır'ın Çınar ilçesi Belediye Başkanlığı vazifeleri kaymakamlara verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.25.5) 08.07.1943'te 20269 sayılı Kararname ile Solhan, Genç, Kiğı ve Karlıova ilçeleri belediyelerine kayyımlar atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.51.15) 09.02.1945'te 2149 sayılı Kararname'yle Bingöl vilayeti Belediye Başkanlığına kayyım atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 107.98.3) Burada şunu ifade etmekte fayda vardır. Az sonra aşağıda göreceğimiz üzere Bingöl vilayetine kayyım atamasının yapılması 1945 yılında aslında ilk kez yaşanan bir durum değildi. 1936 yılında Bingöl vilayet olunca ilk kayyım ataması yapılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 63.21.1). 1945 yılında tekrar atama yapılmasının sebebinin başka bir ismin atanmış olmasından ileri geldiğini düşünmekteyiz.

Bu atamalar sadece güvenlik kaygısıyla yapılmıyordu. Aynı zamanda yeni kurulan bir belediye idaresine kayyımın atanması ya da bir yerde belediye başkanlığı vazifesini görecek kudrette bir kişinin olmaması ve belediyenin gelirlerinin dışarıdan bir başka ismi getirerek ona maaş vermeye müsait olmaması hususu da bu atamalarda gerekçe olarak karşımıza çıkan durumlardandı.

Bu şekilde yapılan atamalara ilk olarak Diyarbakır'ın Osmaniye (Ergani) kazasını örnek olarak verebiliriz. Osmaniye kazası gelir yetersizliğinden dolayı az maaşla belediyede istenilen vasıflarda bir başkan bulunamadığından başkanlığın kaymakama verilmesi Birinci Umumi Müfettişlik tarafından talep edilmişti. Talep, 19.06.1933'te 14591 sayılı Kararname ile uygun görülmüştü (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 37.46.12). Yine 20.08.1933'te 14849 sayılı Kararname ile yeni kurulan Solhan kazası gelirlerinin azlığı sebebiyle bu kaza belediye başkanlığı vazifesinin kaymakama verilmesi kararlaştırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 38.59.8).

Bingöl vilayetine bu dönemde yapılan atamanın sebebi ise vilayetin yeni kurulmasıydı. 19.03.1936'da 2/4216 Kararname ile yeni kurulan Bingöl Belediye Başkanlığı vazifesi valiye verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 63.21.1). Yine 22.12.1936'da 2/5744 sayılı Kararname ile Elâziz'in yeniden kurulan Karakoçan ve Sivrice ilçeleri belediye başkanlıkları kaymakamlara verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 70.97.1). Yine Siirt'in yeniden kurulan Kozluk ve Baykan ilçe Belediye Başkanlıkları 29.04.1939'da 2/10885 sayılı Kararname ile kaymakamlara verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 86.37.13).

Yine "idari lüzum ve zarurete binaen" 02.02.1937'de 2/5965 sayılı Kararname ile Trabzon ve Erzurum ili Belediye Başkanlıkları vazifesi Üçüncü Umumi Müfettişliğin isteği üzerine valilere verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 71.9.12). Yine 26.08.1937 ve 01.04.1937 tarihlerinde 2/7306 ve 2/6295 sayılı Kararnamelerle Gümüşhane'nin Şiran, Erzurum'un Hasankale ve Oltu Belediyelerine kayyımlar atanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.87.9). Yine 26.08.1937'de 2/7306 sayılı Kararname ile Kars'ın Ardahan, Iğdır ve Sarıkamış Belediyeleriyle (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 93.123.19) Erzincan'ın Tercan Belediyesine (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.41.16) kayyımlar atanmıştı. Yine bu minvalde 10.12.1937'de 2/7793 sayılı Kararname ile Mardin'in İdil ve Mazıdağı Belediyeleriyle (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 80.100) 15.12.1938'de 2/10018 sayılı Kararname ile yeni kurulan Diyarbakır'ın Çınar Belediyesine (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 85.103.9) kayyımlar atanmıştı.

15.06.1940'ta 2/13714 sayılı Kararname ile deprem sebebiyle harap olan Erzincan Belediye Başkanlığı görevi valiye verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.57.14).

Tespitlerimize göre Tek Parti Dönemi'nde vilayet ve kaza bazında olmak üzere Doğu belediyelerine 90 kayyım ataması yapılmıştı. Bu atamalarda genelde güvenlik kaygısının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu kaygının yanı sıra yeni kurulan bir yere kurucu vazifesi ile bir kişinin kayyım olarak atanması ya da örneğin 1939 depremi sonrasında merkezi ve mahallî idare arasında koordinasyonun daha iyi sağlanması için depremin en çok vurduğu Erzincan Belediyesine yapılan atama gibi uygulamalar da karşımıza çıkmıştır.

KAYYIM İDARELERİNE SON VERİLMESİ

Belediyelere kayyım atamalarının yapılması bir yandan devam ederken bir yandan da görevin vali ya da kaymakam uhdesinde kalmasına artık lüzum kalmamışsa ya da kayyım idarelerinden beklenen başarının gösterilememesi durumunda vazifenin tekrardan seçilmiş kişilere bırakılmaya çalışıldığını görüyoruz.

Bu konudaki ilk uygulama Van Belediyesi örneği ile karşımıza çıkmıştır. Birinci Umumi Müfettişlik 1934 yılında, 20.02.1932'de valiye verilen Van Belediye işlerinin, valinin çok ağır olan valilik işleri ile uğraşmasından ötürü gereği gibi görülemediğinden bakımsız kalan bu işin vali üzerinden alınarak seçilmiş bir reisle görülmesi yönünde Bakanlar Kurulundan istekte bulunmuştu. Hükûmet, Müfettişliğin bu isteğine olumlu yaklaşarak 12 Kasım 1934'te kayyım yönetiminin varlığına son vermişti (T.C. Resmî Gazete, 20.11.1934, Sayı: 2859). Bu örnekte de görüldüğü üzere belediyelere yapılan görevlendirmeler ağırlıklı olarak güvenlik gerekçesiyle yapılmış olsa da bölgede görev yapacak olan belediye başkanlarının merkezle uyum içerisinde çalışacak ve bölgeyi kalkındırma konusunda en doğru hizmeti verecek olan kişilerin kayyım olarak görevlendirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Yine Trabzon ve Erzurum Belediye Başkanlıklarına kayyım atamasını icap ettiren sebep ve zaruret ortadan kalktığı için 02.02.1937 tarihli Kararname, 19 Temmuz 1939'da yürürlükten kaldırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 87.70.1). Yine 03.02.1940'ta Birecik Belediyesine atanan kayyımın görevine son verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.130.10) 15.06.1940'ta 22.10.1930'dan beri yaklaşık on yıldır kayyımlar tarafından idare olunan "Hakkâri ili ile Yüksekova (Gevar) ilçesi belediye başkanlığı görevinin verilmesini gerekli kılan zaruret kalmadığından hükmün ortadan kaldırılması kabul edilmişti" (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.58.1)

10.08.1940'ta daha önce 22.10.1930, 20.08.1933 tarihli kararnamelerle kaymakamlara verilen Genç, Çapakçur ve Solhan Belediye Başkanlıkları vazifelerinin halen kaymakamlarda kalmasını icap ettiren lüzum ve zaruret kalmadığından buralardaki kayyım idarelerinin varlığına son verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 9).

Gümüşhane'nin Şiran, Erzurum'un Hasan Kale, Oltu ve Tortum Belediye Başkanlıkları vazifelerinin kaymakamlardan alınması ise 10.09.1940'ta kararlaştırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.87.9).

23.10.1940'ta yine aynı mülahazalarla 22.10.1930, 23.11.1930, 30.11.1932, 26.01.1933, 20.02.1932 tarihli kararnameler ile vali ve kaymakamlıklar uhdesine verilen Muş ve Siirt vilayetleri Belediye Başkanlıklarıyla Lice, Ergani, Silvan, Malazgirt, Gercüş, Midyat, Nusaybin, Derik, Viranşehir ve

Suruç gibi 12 belediye başkanlığı vazifesi kaymakamların elinden alınmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.100.16; Ulus, 08.11.1940).

13.01.1941'de yaklaşık üç buçuk yıldır kaymakamlar uhdesinde olan Kars'ın Ardahan, Iğdır ve Sarıkamış Belediye Başkanlıklarındaki kayyım idarelerinin varlığına son verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 93.123.19).

1940 yılında Hakkâri ve Yüksekova ile başlayıp 23 belediye üzerinde bulunan kayyım idarelerinin varlığına son verilmesi, kanaatimizce Doğu bölgesinde bu yıldan hemen önce, 1939 yılında yıllardan beri süregelen Tunceli isyanlarının tamamen ortadan kaldırılması ve bölgede sükûnetin büyük ölçüde sağlanmış olmasından ileri geliyordu. Bunda bu tarihe değin yabancı devletler tarafından desteklenen, Türkiye'nin hemen yanı başında Suriye'de ağırlıklı olarak faaliyet gösteren Hoybun Cemiyetinin dağılma sürecine girmesinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tarihte Türkiye'nin güneyinden emin olmasının bir diğer sebebi, Fransa'nın 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kabulünün ardından iki devlet arasında başlayan sorunların 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla birlikte çözüme kavuşmuş olmasıydı. Yani bu tarihe değin gerek Hoybun örgütü gerekse çapul maksatlı birçok çetenin faaliyet gösterdiği Suriye sınırı artık Türkiye için eskisine nazaran daha güvenli idi. Ancak Hükûmet yine de tedbiri elden bırakmamıştı. Sınırdaki birçok belediye başkanlığı üzerindeki kayyım idarelerini kaldırmış olsa da özellikle Tunceli bölgesi ve civarındaki belediyelerde kayyım idarelerinin varlığını bir müddet daha devam ettirmiştir.

Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Silan 1943 yılında seçim bölgesi gezisine çıkmıştı. Silan, bu gezisinde vilayetin genel durumu hakkında hazırladığı raporunu CHP Genel Sekreterliğine 11.12.1943'te sundu. Silan, raporunda Tunceli çevresindeki kazalarda belediye reisliklerinin kaymakamlar uhdesinde bulunduğunu ancak belediye işlerinde henüz esaslı bir hareket görülmediğini ifade ederken kaymakamlar tarafından idare edilmekte olan belediye işlerinin halk tarafından seçilecek belediye reislerine bırakılmasını istemişti (Doğu Sorunu, 2010, s.214-216). Silan'ın raporunda belirttiği hususlara bakılacak olursa kayyım atamalarının bölgede merkezi otoriteyi güçlü tutmak için yapılmasının yanı sıra aynı zamanda merkezin atadığı kişi sayesinde merkez-taşra koordinasyonunun daha iyi sağlanıp bölgenin geri kalmışlığına son verilmek istendiğini de söyleyebiliriz.

Sahir Silan gibi bölge milletvekillerinden gelen bu temenniler doğrultusunda belediye başkanlıklarının seçilmiş kişilere bırakılması uygulaması sonraki tarihlerde de devam etmiştir. Doğu Belediyelerine yapılan kayyım atamalarının varlığına 1947 ve 1948 yıllarında çıkarılan iki kararname ile tamamen son verilmişti. Bu politika değişikliğinde birçok sebebin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar aşağıda teferruatıyla

verileceği üzere; ülkenin II. Dünya Savaşı'nın ardından gelen iç ve dış talepler doğrultusunda Doğu'da partili hayatın yeniden başlaması, çok partili hayata geçilmesi ve yeni kurulan Demokrat Partinin Doğu'da örgütlenmek istemesi, CHP'nin 7. Kurultayında daha özgürlükçü politikalar benimsenmesi ve bölgede asayişin bu tarihlerde artık büyük ölçüde sağlanmış olması şeklinde sıralanabilir.

1. Doğu Vilayetlerinde Partili Hayatın Yeniden Başlaması

CHP'nin Doğu'da yeniden örgütlenme çabalarına girmesi 1944 yılı sonbaharından itibaren başladı. Fakat genel bir teşkilat yapısına ancak 1947'de ulaşılabildi. Yeniden örgütlenme sürecinin başlatılmasında Partinin geçen yıllar içerisinde daha önce ifade ettiğimiz çekincelerinin artık ortadan kalkmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yine de Parti teşkilatı bölgede kurulurken bazı hususlara dikkat edilmiştir. Bölgede teşkilat kurulurken bu görevlere eskiden beri hatta İttihat ve Terakki Cemiyetinden beri merkezle siyasî bağları iyi olan aileler getirilmişti. Örnek olarak Diyarbakır'ı verebiliriz. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinin merkezi olan Diyarbakır'da 1944 yılında CHP teşkilatı kurulurken il başkanlığına, il idare kurulu üyeliklerine büyük ailelerden, yerel eşraftan Adil Tigrel, Nedim Pirinçcioğlu, Abdullah Pirinççi gibi büyük toprak sahipleri getirilmişti (Miftakhov, 2018, s.3).

2. DP'nin Kurulması ve Doğu Vilayetlerinde Örgütlenmesi

CHP'nin Doğu'da örgütlenmeye başlamasında etkili olan bir diğer faktör de çok partili hayata geçiş gerçeğiydi. Türkiye 1945 yılında çok partili hayata geçmişti. Bunda o dönem Türkiye'de yaşanan bazı gelişmeler ile dış etkenler rol oynamıştı (Akandere, 1998, s.461-468).

1946 yılı başında CHP'den ayrılan bir grup milletvekili Demokrat Partiyi kurdu. DP, her ne kadar öncelikli ve ağırlıklı olarak Batı'da teşkilatlanmaya hız vermiş olsa da Doğu'da da alt yapılarını oluşturmaya bu yıldan itibaren başlamıştı. Bu durum Doğu'da örgütlenmesini tamamlamak isteyen CHP'yi rahatsız etmiştir. Hatta öyle ki CHP lideri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, DP lideri Celal Bayar'a hudut bölgelerinde her iki partinin teşkilat kurmamasını teklif etmişti. İnönü'nün endişesi bölge halkının "*ovuruşkan, ateşli kimseler*" olmasından dolayı "*particiliğin milli birliği bozması*" ihtimali idi (Toker, 1970, s.141-142). Bununla birlikte İnönü'nün bir diğer endişesi, II. Dünya Harbi'nden sonra Rusların Doğu Anadolu'dan toprak istemesiydi. Bu bağlamda bölgede kurulacak olan siyasî parti örgütleri üzerinden ortaya çıkacak muhtemel karışıklıklar coğrafyada istenmeyen iç ve dış olayların yaşanmasına sebebiyet verebilirdi (Köse, 2019, s.240).

Teklif, Bayar tarafından kabul edilmemişti. DP'li yöneticiler, Doğu'da hızla örgütlenmek ve taraftar toplayabilmek için bölge ziyaretleri yaptılar. Bayar, 4 Ekim 1947'de Erzurum ziyaretinde Doğu-Batı diye bir ayrımın kendi partileri nezdinde yeri olmadığını ve mntıkaya has kanunlara artık ihtiyaç kalmadığını söylemişti (Küçükkuşurlu, 2012, s.324). Bayar, burada Tunceli Kanunu'nu kastetmekteydi.

1948 yılı Mart ayında da Bayar ile birlikte Parti Genel İdare Kurulundan Adnan Menderes ve Samet Ağaoğlu Doğu gezisine çıkmışlardı. Heyet, 22 Mart'ta Erzurum ve Erzincan'ı ziyaret etmişti (Akşam, 23 Mart 1948). Bu ziyaretler CHP'yi rahatsız etmiş olmalı ki Başbakan Hasan Saka aynı günlerde programına Doğu vilayetleri ziyaretini aldı (Akşam, 24 Mart 1948).

İşte tüm bu gelişmelerden hareketle bölgenin birçok belediyesi üzerindeki kayyım idarelerinin varlığına 1947 ve 1948 yılında yayınlanan iki kararname ile son verilmesinde DP'nin kurulumunun da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu durum, DP tarafından bölgede CHP'ye karşı taraftar toplama malzemesi olarak kullanılabilirdi.

3. CHP'nin 1947 Tarihli 7. Büyük Kurultayı

CHP'nin ülke çapında ve Doğu vilayetlerinde uyguladığı politikalarda değişikliğe gitmesinin sebeplerinden biri de 1947 tarihli 7. Büyük Kurultayda alınan kararlardı.

1947 yılına gelindiğinde CHP, 1927 yılından itibaren Batı vilayetlerine naklettiği Doğulu ağa ve şeyhlerin tekrar eski yerlerine dönmesine izin vermişti. Bununla birlikte 13 Kasım 1947'de toplanan CHP 7. Büyük Kurultayında toplumsal dayanışmanın milliyetçilikle sağlanacağını düşünenler Parti yönetiminde azınlıkta kalmıştı. Yine Partinin yıllardır izlediği laiklik politikalarında da değişiklikler yapılmıştı (Şimşir, 2011, s.449-450). Bu bağlamda Partinin artık bu tarihten itibaren daha özgürlükçü bir politika benimsemeye başladığını, bu politika değişikliğinin de Hükümetin bölgede yıllardan beri sürdürdüğü kayyım yönetimlerinin varlığına son verme konusunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

4. Tunceli Kanunu'nun Yürürlükten Kaldırılması

1936 yılında yürürlüğe konulan Tunceli ıslahat programının en önemli aşaması, bölgede asayişin sağlanması hedefiydi. Üç yıl üst üste devam eden harekâtlarda bölgede huzur ve güven ortamı tesis edilmişti. Ancak programın; bölgede mektep, yol yapmak vs. gibi yatırım işleri 1939 yılında patlak veren Dünya Harbi koşulları yüzünden istenilen hızda ilerleyememişti (Doğu Sorunu, 2010, s. 187-206). Bu sebeple Tunceli Kanunu'nun yürürlükte kalma süresi 1947 yılına kadar defalarca uzatılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1946, s.352-353). Bu tarihte, Kanun yürürlükten kaldırılırken de esasında programdaki hedeflere ulaşamamıştı. Ancak Kanun'un özellikle güvenlikçi politikaları 1944 yılından beri sürekli eleştirildiği ve de ülkede artık çok partili hayata geçilmesinin vermiş olduğu

demokratik ortamdan dolayı Kanun yürürlükten kaldırılmıştı (Köse, 2019, s.179-180).

İşte Tek Parti Dönemi'nin sonuna doğru II. Dünya Savaşı'nın ardından gelen iç ve dış talepler doğrultusunda Doğu'da partili hayatın yeniden başlaması, çok partili hayata geçiş ve yeni kurulan Demokrat Partinin Doğu'da örgütlenmeye başlaması, CHP'nin 7. Kurultayında daha özgürlükçü politikalar benimsenmesi ve bölgede asayişin büyük ölçüde sağlanmış olması etkenlerinin hepsini bir arada değerlendirdiğimiz zaman ülke ve bölge özelinde Hükûmetin daha ılımlı politikalar takip etmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu ılımlı politikalar kayyım idareleri de nasibini almıştı. Böylelikle yıllardan beri bölgede sürdürülen kayyım idarelerinin artık sonu gelmişti.

12.03.1946'da 03.02.1935'te kayyım atanmış Mardin Belediye Başkanlığı ile 22.10.1930'da kayyım atanmış Ağrı (Doğubayazıt) ili Belediye Başkanlığı vazifelerinin tekrardan seçilmiş kişilere verilmesi kararlaştırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.20.3). Görüldüğü üzere Mardin ili Belediye Başkanlığı 11 yıldan fazla bir süre, Ağrı ili Belediye Başkanlığı da 16 yıl boyunca kayyım idareler tarafından yönetilmiştir. Yine 22.10.1930'da kayyım atanmış Kulp Belediyesindeki kayyımın görevine 28.03.1946'da son verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.24.7). 10.06.1946'da Erzincan'ın Tercan ilçesindeki kayyım idaresinin görevine son verildi (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 111.41.16). 03.11.1947'de, 22.10.1930, 20.02.1932, 21.11.1932, 10.03.1936, 04.05.1936 ve 26.08.1937 tarihli kararlara ait hükümlerin kaldırılması Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. Bu kararlar birlikte 30 belediyedeki kayyım idarelerinin varlığına son veriliyordu. Bu belediyeler şunlardı: Hınıs, Bulanık, Varto, Başkale, Erciş, Gevaş, Muradiye, Şatak, Bismil, Harran, Ahlat, Hizan, Mutki, Tatvan, Arpaçay, Çıldır, Göle, Tuzluca, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Patnos, Tutak, Yusufeli, Şavşat, Kiğı, Baskil, Maden, Keban ve Palu (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.27, Yer No: 115.71.5).

Erzincan Belediye Başkanlığı görevine 15.06.1940 tarihli atanmış kişinin iş başına getirilmesi kararı 08.01.1948'de kaldırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1, Yer No:115.82.17).

09.03.1948'de ise Bingöl ve Tunceli illeri Belediye Başkanlıkları görevinin atanmış başkanlara verilmesi hakkındaki 09.02.1945 tarih ve 3/2149 sayılı ve 20.01.1947 tarih ve 3/5257 sayılı Kararlar ile diğer bazı il ve ilçe belediye başkanlıkları görevinin atanmış kişilere verilmesi hakkındaki 10099, 10274, 10553, 12288, 13509, 2/4176, 2/5744, 2/7306, 2/7446, 2/7793, 2/10018, 2/15190, 2/20269 sayılı kararlara ait hükümlerin kaldırılması Bakanlar Kurulunca kabul edilmişti. Bu belediyeler şunlardı: Bingöl, Tunceli, Solhan, Karlıova, Genç, Borçka, Çınar, Karakoçan, Sivrice, Karayazı, Beytüşşebap, Şemdinli, Beşiri, Eruh, Baykan, Kurtalan, Pervari, Sason, Şırnak, Şirvan, Kozluk, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek, Yaylak-Bozova,

Hilvan, Gürpınar, Özalp, Savur, Kızıltepe, Mazıdağı ve İdil (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.98.17).

Görülüyor ki tek kararname ile ikisi vilayet belediyesi olmak üzere toplamda 35 belediye üzerindeki kayyım idaresinin varlığına son verilmişti.

22.10.1930'da başlayan kayyım uygulamasının ardından baktığımızda birçok belediye idaresi 18 yıl gibi uzunca bir süre kayyımların elinde kalmıştı. Belediye başkanlıklarının tekrardan seçilmiş kişilere verilmesi her ne kadar 1934 yılında Van örneği ile başlamış olsa da 23.06.1940 tarihine kadar sadece birkaç kayyım uygulamasına son verilmişti. Bunda bizim değerlendirmemize göre Ağrı isyanı 1930 yılında her ne kadar sonlanmış olsa da bu yıllarda Tunceli bölgesinin devlet için sorunlu bir bölge olmaya devam etmesi, nitekim 1937 ve 1938 yılı isyanlarının patlak vermesi etkili olmuştur. Hükümet, Tunceli'de isyanlarla uğraşırken güvenlik açısından sorun yaşayacağı muhtemel yerlerde kayyım uygulamasına devam etme ihtiyacı hissetmiştir. Birçok yerdeki kayyımların varlığına tek kararname ile toplu olarak son vermeye başlanması da bizim iddiamızı güçlendirir mahiyettedir. Ancak burada bir hususa daha dikkat çekmekte fayda vardır. O da 1940 karnamesi ile kaldırılan kayyım idareleri Tunceli ve civarı belediyeler değil, buralara uzak belediyelerdi. Tunceli ve ilçeleri belediye başkanlıklarına atanan kayyımlarının vazifelerine son verilmesi 09.03.1948'de ancak mümkün olmuştur.

Kayyım idarelerine bu yıllarda son verilmiş olmasını devletin Tunceli başta olmak üzere Doğu'da emniyet ve asayiş büyük ölçüde sağlamasına bağlayabiliriz.

Doğu Vilayetleri Harici Diğer Vilayet Belediyelerine Yapılan Kayyım Atamaları

Tek Parti Dönemi'nde sadece Doğu'daki belediyelere kayyım atanmamıştı. Aynı zamanda sayısı Doğu vilayetleriyle kıyaslanamayacak kadar az da olsa diğer bölgelerindeki bazı belediyelere de kayyım ataması yapılmıştı. Bu atamalarda ilçe belediyelerinin yanı sıra vilayet belediyelerinin de olması dikkat çekmiştir. Atamalara kronolojik olarak baktığımızda ilk atamanın Maraş Belediye Başkanlığına yapıldığını görüyoruz. 24.05.1933'te Maraş Belediye Başkanlığı görevinin valiye verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar 15.03.1946'da yürürlükten kaldırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.20.10). 20.01.1934'te Kayseri Belediye Başkanlığı görevi valiye verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 42.4.19) Yine 27.10.1934'te İstanbul'un Yalova kazası Belediye Başkanlığı vazifesi kaymakama verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 49.73.16). 17.03.1935'te Manisa'nın Eşme kazasında Belediye Başkanlığı vazifesini görece kimsenin olmaması gerekçesiyle Başkanlık kaymakama verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 49.73.16; Hâkimiyeti Milliye, 9 Kasım 1934). Bu karar 10.06.1944'te yürürlükten kaldırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.39.9).

18.01.1937'de 3012 sayılı Kanun'la kurulan Çanakkale'nin Yenice kazası Belediye Başkanlığı kaymakam uhdesine verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 71.4.6), 02.02.1937'de Trabzon Belediye Başkanlığı vazifesi valinin uhdesine verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 87.70.1). Bu karar daha sonra 19.07.1939'da yürürlükten kaldırılmıştı. Kararname'de kayyım valinin atanmasını "*icabettiren sebep ve zaruretin zail olmasına binaen*" ifadesi kullanılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 87.70.1). Aynı yıl Trabzon'un Maçka, Akçaabat ve Vakfıkebir Belediye Başkanlıklarına da 16.08.1937'de kayyım ataması yapılmıştı. Bu atamanın iptali, 05.05.1940'ta mümkün olmuştur (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.41.9) 26.08.1937'de görülen "*idari lüzum üzerine*" Gümüşhane'nin Şiran kazası Belediye Başkanlığının kaymakam uhdesine verilmesi kabul edilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.87.9) Yine 12.11.1938'de "*görülen lüzum üzerine*" Afyon'un Dinar kazasına da kayyım ataması yapılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.38.13; Ulus, 29.11.1938). Bu Kararname 06.05.1941'de yürürlükten kaldırılmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.38.13). 27.05.1940'da depremde zarar görüp yeniden kurulan Reşadiye kasabasında belediye işlerini görecektir kudret ve kabiliyette bir belediye reisi bulunmadığı anlaşıldığından Belediye Başkanlığının kaymakam emrine verilmesi kararlaştırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.50.5) Belediye Başkanlığının tekrardan seçime çevrilmesi 16.07.1943'te ancak mümkün olmuştu (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.54.15). 17.08.1940'da bu sefer Antalya'nın Akseki kazası Belediye Başkanlığı vazifesi kaymakama verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.81.14). Bu karar, 23.09.1941'de yürürlükten kaldırılmıştı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.80.7). 01.03.1937'de İstanbul'un Şile ilçesine (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 72.15.18; Vakıf, 30 Mart 1943) kayyım ataması yapılmıştı. Kartal ilçesine de 26.08.1937'de kayyım atanmıştı. Bu atamada etkili olan husus, Kartal Belediyesinin gelirlerinin azlığı sebebiyle fazla ücret tahsisine imkân olmaması ve ilçede belediye başkanlığını yapabilecek vasıfta kimsenin olmamasıydı (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 78.75.17). Bu üç ilçeye dair kayyım idarelerinin varlığına 16.03.1943'te son verilmişti (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.16.15). Erbaa ve Artova ilçeleri Belediye Başkanlıklarına da 09.03.1944, 30.05.1945 tarihli Kararnamelerle kaymakamlar, kayyım idareci olarak atanmıştı. Bu Kararlar 03.11.1947 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.71.6). Hangi tarihte atamaların yapıldığını arşiv belgeleri arasında bulamasak da Karadeniz bölgesindeki Yusufeli Belediyesine yapılan atamanın 1947'de (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.71.5), Borçka Belediyesine de yapılan atamanın 1948'de (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.98.17) kaldırılmasından hareketle buralara da kayyım atamalarının yapıldığını anlıyoruz. Böylelikle Doğu harici kayyım ataması yapılan belediyelerin sayısı toplamda 19 olmuştur.

Sonuç

Bu çalışma günümüzde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki vilayet ve ilçe belediyelerine İçişleri Bakanlığı tarafından vali ya da kaymakamların "kayyım" olarak görevlendirilmesinin geçmişte uygulama örneklerinin olup olmadığı sorunsalını incelemek üzere yapılmıştır.

Günümüzdeki kayyım atamalarının temeli 2016 yılında çıkarılan 674 sayılı KHK'ya dayanmaktadır. Ancak belediye başkanlarının yerine vali ya da kaymakamların merkezi yönetim tarafından kayyım olarak atanması uygulaması, idare tarihimizde toplumdaki pek çok kimsenin zannettiği gibi ilk defa 2016 yılında değil, çok daha önceye 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu'na dayanmaktadır. Bu Kanun'un 94. maddesine göre "*İcra vekilleri heyetince görülecek lüzum üzerine*" belediye başkanlarının yerine vali ya da kaymakamların atanması resmîyet kazanmıştı. Kanun maddesinde görülecek lüzum üzerine ifadesi muğlak bir ifade olduğu için Tek Parti Dönemi'nde farklı gerekçelerle belediye başkanlarının yerine kayyım idareciler atanmıştır.

Tek Parti Dönemi'nde 1930 yılından itibaren 109 belediye başkanı yerine vali ya da kaymakamlar kayyım olarak atanmıştır. Bu verilen sayının kahir ekseriyeti ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetleri belediyeleridir. Atanan 109 belediyeden 90'ı Doğu ve Güneydoğu'daki belediyeler iken geriye kalan 19 belediye ise yurdun diğer bölgelerindeki belediyeler olmuştur.

Yapılan atamalarda birden fazla gerekçe etkili olmuştu. Bu gerekçelerden kanaatimizce en önemlisi, bölgede güvenlik ve asayişin en üst düzeyde sağlanmak istenmesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren türlü iç ve dış etkenlerin sebep olduğu birtakım olaylar, toplumun huzurunu ve devletin otoritesini sarsmıştı. İşte bu sebeple devlet, dönem boyunca takip ettiği diğer bazı politikalarına ek olarak bölgedeki mahalli idareler üzerindeki otoritesini merkezden atadığı kişiler sayesinde daha güçlü tutacak kayyım idareleri ortaya çıkarmıştır. Yapılan atamalarda 1930 yılında birçok belediyeye birden kayyım ataması yapılması ve bu atamaların daha sonra 1947 ve 1948 yıllarında toptan kaldırılması bizim bu iddiamızı doğrular niteliktedir. Zira kayyım atamalarının başladığı 1930 yılındaki ilk atamada 42 belediyeye tek bir kararnameyle yapılan atama, Ağrı isyanlarının bastırılmasından sadece bir ay sonra yaşanan bir durumdu. 1947 ve 1948 yılları ise özellikle Tunceli Kanunu'nun artık yürürlükten kaldırıldığı ve bölgede asayiş ve güvenliğin büyük ölçüde sağlandığı yıllar olmuştu. İşte bu sebeple kayyım atamalarındaki gerekçenin daha çok bölgede güvenlik ve asayişin sağlanmak istenmesi olarak ifade edebiliriz. Yani bir anlamda bu hedefe ulaşmak, devletin bölgedeki nüfuzunu istenilen seviyede tutmak merkezin atadığı görevliler sayesinde daha kolay olabilecekti.

Kayyım atamalarında özellikle Doğu belediyelerinde karşımıza çıkan bir diğer sebebi ise o yıllarda gelişmişlik bakımından diğer bölgelere kıyasla oldukça geri olan bu bölgelerin merkezin görevlendirdiği kişi sayesinde merkez-taşra koordinasyonunun daha iyi sağlanıp bölgenin geliştirilmek istenmesine bağlayabiliriz.

Kayyım atamalarında ayrıca bir bölgede belediye başkanlığı vazifesini ifa edecek kimsenin olmaması ya da bir yerin yeni belediye olması gibi durumlar da başkanlık görevinin vali ya da kaymakamlara verilmesi gerekçeleri arasında yer almıştır.

Kayyım atamaları tek parti döneminde ilk kez 1930 yılında başlamıştı. Son verilmesi ise 1948 yılını bulmuştu. Kayyım tarzı idarelerin varlığına son verilmesinin elbette ki birçok sebebi vardır. Bunlar; ülkenin II. Dünya Savaşı'nın ardından gelen iç ve dış talepler doğrultusunda Doğu'da partili hayatın yeniden başlaması, çok partili hayata geçilmesi ve yeni kurulan Demokrat Partinin Doğu'da örgütlenmek istemesi, CHP'nin 7. Kurultayında politikalar değiştirmesi ve bölgede asayişin büyük ölçüde sağlanması şeklinde sıralanabilir.

Son söz olarak diyebiliriz ki günümüzde nasıl ki merkezi idare yerel idareler üzerinde yasaların verdiği yetkiye dayanarak denetim yetkisini kullanıp kayyım atamaları yapıyorsa Cumhuriyet'in ilk yıllarında da benzer uygulamalar görülmüştür. Benzer bu iki uygulamada, devrin şartları gerekçeleri değiştirmiş olsa da her iki dönem için devletin gözettiği temel hedef, merkezi otoriteyi tüm yurt sathında güçlü tutup toplumun huzuru ve milletin birlikteliğinin devamlılığını sağlamaktır.

Kaynakça

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Akşam (1948). 23-24 Mart 1948.

Alakom, R. (2011). *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yay.

Ali Kemali, (1932). *Erzincan Tarihi, Coğrafi, İktisadi, Etnoğrafi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*. Resimli Ay Matbaası.

Altan, T. (2012). *Kürt Sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları. 13. Baskı.

Arfa, H. (1968). *The Kurds*. Oxford University Press.

Atay, E. (2006). *İdare Hukuku 1*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Atlı, C. (2014). *Kars'ta Siyasî Hayat (1923-1950)*. Ankara: Atam Yay.

- Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları. (2011). Haz.: Rohat Alakom. İstanbul: Avesta Yay.
- Bois, T. (1968). *The Kurds*. Beirut.
- Bruinessen, M.v. (2013). *Ağa, Seyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yay.
- Cebesoy, A.F. (2007). *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*. Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul.
- Cumhuriyet (1930). Belediye Reisliği De Yapacak Vali Ve Kaymakamlar. 17.11.1930.
- Darkot, B. (1955). Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında. *Türk Coğrafya Dergisi*. Sayı: 13-14. 1955.
- Dersim. Jandarma Umum Kumandanlığı Yayınları, t.y.
- Dersimi, M.N. (2012). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Doz Yay.
- Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları*. (2010). Der. Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eraslan, C. (1996). I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasî ve Sosyal Problemler. *Kafkas Araştırmaları*. ss. 65-92.
- Gözübüyük, Ş.- Tan, T. (2016). *İdare Hukuku*. C: 1. Ankara: Turhan Kitabevi. 11. Baskı.
- Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*. (1939). Haz.: Usman Eti. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Hâkimiyeti Milliye (1934). 9 Kasım 1934.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İçişleri, (2020a) <https://www.icisleri.gov.tr/diyarbakir-mardin-van-buyuksehir-belediye-baskanlarinin-gorevden-zaklastirilmasina-dair-basin-aciklamasi> Erişim Tarihi: 10.02.2020.

İçişleri, (2020a) <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/belediyelerdeki-kayyum-sistemi-ve-mevcut-durum-raporu-yayinlandi> Erişim Tarihi: 03.01.2020.

İhsan Nuri Paşa, (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*. İstanbul: Med Yay.

Kardaş, A. (2016). Cumhuriyet Döneminde Sason İsyanları ve Alınan Tedbirler. *The Journal of Academic Social Science Studies*. No: 43. ss. 49-70.

Koçak, C. (2010). *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Köse, R. (2019). *CHP ve DP Hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Küçükuğurlu, M. (2012). *Türk Siyasî Tarihinde Erzurum (1923-1950)*. Ankara: Atam Yay.

Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947). (2011). Der. Tuğba Yıldırım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Miftakhov, S. (Eylül 2018). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C: 6. Sayı 2.

Özmen, A. (Ocak-Şubat 1947). Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce. *İdare Dergisi*. Sayı: 184.

Resmî Cerîde (1926). 27.11.1926, Sayı: 521.

Sarınay, Y. (1996). Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri. *Atam Dergisi*. Ankara.

Sözlük, (2019) <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.09.2019.

Şahin, M.S. (2016). *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde CHP'nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)*. İstanbul: Libra Yayınevi.

Şimşir, B. (2011). *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınevi.

T.C. Resmî Gazete (1929). 11.03. 1929, Sayı: 1140.

T.C. Resmî Gazete (1930). 12.11.1930, Sayı: 1645.

T.C. Resmî Gazete (1930). 14 Nisan 1930, Sayı: 1471.

- T.C. Resmî Gazete (1934). 20.11.1934, Sayı: 2859.
- T.C. Resmî Gazete (1982). 20.10.1982.
- T.C. Resmî Gazete (2005). 13.07.2005 Sayı: 2587.
- T.C. Resmî Gazete (2016). 1 Eylül 2016 Sayı: 29818 (2. Mükerrer).
- T.C. Resmî Gazete (2016). 24.07.2016, Sayı: 29780.
- TBMM 85 Nolu Komisyon Raporu.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1946). Dönem: 7. C: 20. Toplantı: 3. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 3. Cilt 17. İçtima 3.
- Toker, M. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Uluğ, N.H. (2011). *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları. 3. Basım
- Ulus (1940). 08.11.1940;
- Ulus. (1943). 29.11.1938.
- Uran, H. (2007). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Vakit (1943). 30 Mart 1943.
- Zelyut, R. (2013). *Dersim İsyanları Seyyit Rıza Gerçeği*. 15. Baskı. Ankara: Kripto Yayınları.

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

